

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
PUBLICATIONS OF THE FACULTY OF LETTERS, ISTANBUL UNIVERSITY

İSLÂM TETKİKLERİ ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

(REVIEW OF THE INSTITUTE OF ISLAMIC STUDIES)

Müdür — Editor
Prof. M. Tayyib GÖKBİLGİN

CİLD—VOLUME : IV.

CÜZ — PARTS : 3 - 4

1971

Edebiyat Fakültesi Basımevi

İSTANBUL

1971

Kanunî Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı Devletinin Dini Siyaseti ve İslam Âlemi*

(1520 - 1566)

Dr. Nisar Ahmed ASRAR

Yavuz Sultan Selim'in haricî dinî politikasına karşı Kanunî Sultan Süleyman devrinde göze çarpan bir değişiklik görülmektedir. Devrinde, Osmanlı Hükûmeti, Şark'taki müslüman devletlerini fethedip birleştirme yerine devletin eski politikası yani Hıristiyan Garb'a karşı savaş yapmak üzerinde daha çok durdu. Kanunî'nin 13 seferinden sadece 3 ünün Doğu'ya yönelmesi, siyasetteki bu değişikliği daha da âşikâr kılıyor. Mamafih, her şeyi hesaba katsak, bu siyaset her zaman ve her yerde aynı şekilde tesirli ve başarılı olmadı.

Batı'ya karşı olan politikasına gelince, Kanunî Sultan Süleyman'ın Avrupa'lı kuvvetler arasında daimî bir ihtilaf yaratmak çabasında olduğu görülmektedir. Böylece, onlar birleşip Osmanlı İmparatorluğu üzerine düşmez veyahut İslam âleminin güvenliğini tehlikeye düşürmezdi. Bu maksadı elde etmek için onun hareket hattı 4 ana noktada toplanmaktadır.

(a) Osmanlı topraklarının güvenliğini tehdit edebilen yahut politika ve faaliyetleri müslüman ticaret ve hac yolları için bir tehlike teşkil eden bütün Hıristiyan devletlere karşı askerî harekâtın yeniden başlaması ve mümkün olduğu kadar onları imhâ etmek veya takatsız bırakmak : Belgrad, Rodos ile Boğdan'ın fethi ve Macaristan üzerindeki hakimiyeti bu vesileyle vuku buldu. Venedik sahilleri üzerine müstakil bir baskı, Ragusalıları Osmanlı hakimiyetine almak ve Gürcistan ile Rusya, Lehistan ve umumiyetle Balkan ülkelerine karşı akıncı taarruzlarının sağlanması işte bu zincirin birer halkası idi.

(b) Habsburg İmparatorluğuna karşı kesin ve daimî bir düşmanlık ve askerî gövde gösterisi: İmparatorluğun doğu kesiminde, karada, Türklerin bir birini takip eden askerî seferleri, ki şiddetleri daha çok 1529 Viyana muhasarasından itibaren hissedilmeye başladı, ve topraklarının büyük bir parçasını Osmanlı hakimiyeti altına sokmaya sebep oldu. Arşidük Ferdinand I ve ağabeyi Şarlkent (Charles Quint)'in hiç bir zaman rahat uyku uyumalarına fırsat vermedi. Osmanlıların git-

* Dr. Nisar Ahmed Asrar 1970-71 senesinde Edebiyat Fakültesinde doktora çalışmalarını başarı ile tamamlamış ve tezinin bir kısmının Fakültece bastırılması Profesörler Kurulunca uygun görülmüştür. Bu orijinal tetkikin SONUÇ kısmını ilim âlemine taktim ediyoruz. (Dergi yazı Kurulu):

tikçe artan deniz kuvveti, 1538'de İspanyol armadasına karşı kazandığı Preveze seferi, Akdeniz'de hakimiyetlerini temin etti ve Kuzey Afrika'daki İspanyol idaresindeki memleketleri zayıflatmaya sebep oldu. Mamafih, barış için uzun süreli müzakerelerden ve Osmanlılar ile Habsburg hanedanı arasında meydana gelen mütarekeden sonra, yani, 1547'den itibaren, gerçi deniz savaşları bütün şiddetiyle devam etti, ama Habsburg İmparatorluğuna karşı düşmanlıkta önemli bir azalma kaydedildi. Bunun başlıca bir kaç sebebi vardı. Birincisi, Şark cephesi yani İran meselesi daha çok dikkat istiyordu. İkincisi ise, Fransa Osmanlıların bir müttefiki olarak ehemmiyetini hayli kaybetmişti. Üstelik, Şarlkent ile Papa, Hıristiyan dünyasını bir araya getirmek plânlarında tamamen başarısız kalmışlardı. Bunun içindir ki, Şarlkent Fransayı tamamen tarihten silmek fikrinden vazgeçmiş, daha sonra da 1556'da kendisi tahttan feragat etmiş ve böylece, İspanya ile Almanya' taçlarının birbirinden ayrılma yolu açılmıştı. En son, 1562 muahadesi bu düşmanlığı daha da azalttı.

(c) **Fransa ile dostluk münasebeti** : 1525'de Fransa sefaretinin kabulünden sonra, Divan-ı Hümayun Fransa ile ilişkilerini hayli arttırdı. Ve bu Avrupa'da âdeta iki muhalif kamp yaratmaya yardımcı oldu. Osmanlıların Orta Avrupa'daki askerî harekâtlarının bazıları Fransa'nın teşviki üzerine yapılmıştı. 1535'e doğru Cezayir ile Fransa arasında bir ortak-teşebbüs için bazı imkânlar bulunuyordu ve 1537 Korfu Sefer-i Hümayununa Fransa da katılmıştı. 1536'da Türk Hükümeti daha ileriye giderek, Fransızlara kapitülasyon şeklinde ticarî imtiyazlar verdi. Gerçi bunun ters ve zararlı tesirleri hemen baş göstermedi. Fakat bu, Osmanlı İmparatorluğunda Avrupalıların iktisadî nüfuzuna sebep olmakla kalmamış, kültürel, dinî ve siyâsî hâkimiyet kapısını da açmıştır. Osmanlı-Fransız ittifakı gerçi Kanunî Sultan Süleyman'ın Hıristiyan devletlerini bölme politikasını tamamladı, fakat bu daha çok Fransa'nın yararına gitti. Kral Francis I, iki yüzlü politikasını yürüttü. Lüzum olduğu zaman o, Hıristiyanlar ve hatta bazan Şarlkent ile gizlice işbirliği yapmaktan çekinmedi. Francis I'in 1546'da ölümünden sonra, yeni kral Henry babasının eski siyasetini devam ettirmeye çalıştı. Fransa'nın düşmanlarına karşı askerî tedbirler alınması hakkındaki yalvarmalarına gittikçe daha az kulak astı. Onun, 1557'de Habsburg-Fransız düşmanlığının yeniden alevlenmesinden sonra yaptığı yardım ricaları üzere dahi, Osmanlı Padişahı hiç bir iktisadî yardım yapmak istemedi. Fransa ile dostluk münasebeti bundan sonra da uzun zaman devam etti. Fakat daha sonraki gelişmeler yüzünden artık Fransa'nın Osmanlıların güvenilir müttefiki sıfatı önemini kaybetmiştir.

(d) **Protestanlarla ittifak** : Din-Devrimcilerine (Reformist) yapılan Osmanlı yardımı direkt ve maddî mahiyette değil, karşılıklı ve manevî idi. Her ikisi, birbirlerinin varlığından istifade etti. Bu gerçek Protestanlığı kuvvetlendirmek ve onu bütün şekilleri —Lutherli, Calvinist ve Zwingli— ile hayatta kalmasına yardımcı oldu. Bu olay din devrimcileri ve katolikler ile onları çeşitli şekilleriyle

kabul eden devletler arasındaki arayı da iyice açtı. Osmanlıların Habsburg topraklarına yaptığı aralıksız askerî harekât ve Protestanların Almanya ile diğer yerlerde ortaya çıkışı, İmparator Şarlkent'i iki ateş arasında bıraktı. Bu iki tehlikeye karşı aynı zamanda harekete geçmek imkânında değildi. Hesabını teker teker görmek için ise zaman ve fırsat müsait değildi. Türk tehlikesine karşı koymak için o, Protestanlara daha çok imtiyaz tanımaya mecburdu. Zira, askerî Birliklerinin büyük kısmını ancak reformasyon hareketinin kuvvetli olduğu yerden temin edebiliyordu. 1530 yılları ki, Türk baskısı bu müddet içerisinde en şiddetli şekilde hissedildi; aynı zamanda Protestanların en büyük imtiyaz elde ettiği zamandır, ve kuvvetleri hudutsuz şekilde çoğalmıştır. Keza, Protestanlar ile gereken şekilde muamele yapmak için imparator, Osmanlılar ile anlaşmaya varmaya mecbur olmuştu. Bilhassa, 1547'de Osmanlılara bazı imtiyaz tanındı. Neticede o, ne Reformistleri (Din devrimcileri) tamamen imhâ edebildi ne de Türkler üzerine zafer kazanabildi. Bu çapraşık durum Batı'da Osmanlı ilerleyişini gelişigüzel şekilde sağladı.

Bu suretle, Kanunî Sultan Süleyman'ın Hristiyan birliğine engel olma politikası büyük çapta başarılı oldu. O, Habsburg imparatorluğunun genişlemesine muvaffakiyetle sed çekti. Hattâ karada tedâfüi dereceye düşmeye mecbur etti. O, Akdenizi âdeta bir «Türk-Gölü» haline getirip İspanyol-Alman İmparatorluğuna dahi ağır darbe indirdi. Fakat bu sırada Batılılar, açık denizlerde muazzam ilerleme kaydetmekteydiler. Yeni gelişen İspanya ile Portekiz deniz kuvvetleri çürümekte olan ekonomilerini iyileştirmek ve yeni faaliyet sahaları aramak için delice teşebbüslere başlamış ve dolayısıyla Atlantik (Pasifik) ve Hint -Okyanusunda hâkimiyet kurmuşlardı. Onaltıncı asrın başında İslam âlemi, Portekizliler tarafından ticaret ve hac yolunun kesilmesi, Hindistan'ın batı kıyılarının ele geçirilmesi yüzünden, bir birini takip eden ağır darbeler yedi. Bu yeni gelişme gerek Osmanlılar gerekse İslam âleminin genel menfaatine geniş mikyasta kötü tesirler yapmıştır.

Mamafih, Doğu'da takip edilen politika hayli değişiktir. Bir çok hususlarda Kanunî Sultan Süleyman kendisine düşen, Müslüman Türk devletlerini birleştirmek ve İslâm menfaatını korumak vazifesini yerine getirememiştir. Halbuki, Osmanlı Padişahı devrin en kuvvetli müslüman hükümdarı ve aynı zamanda bütün müslümanların dinî lideri (Halife) sıfatına sahipti.

Şark'ta her şeyden önemli İran meselesi vardı. Anadolu içlerine kadar genişleyen Safevî İmparatorluğunun tehlikeli Şif propagandasının hiç bir zaman arkası kesilmiş değildi. Osmanlılara karşı takip ettikleri düşmanca politika ile Suriye ve Mısır'daki isyan ve huzursuzluk faktörlerini düşünecek olursak, Kanunî Sultan Süleyman'ın Şark cephesini boş bırakıp Batı meseleleriyle 14 sene kadar uzun bir müddet uğraşması, ancak Osmanlı İmparatorluğu için tehlike kapılarını açık bırakmasıyla izah edilebilir. Bu tehlike gerçekten vuku bulmadı ise, bu hiç bir

şekilde Kanunî'nin siyasetinin doğruluğunu göstermez. Aksine bu, İranlıların tedbirsizliğine delâlettir. Zira, onlar bu fırsattan istifade etmeyi bilemediler. Osmanlıların gayesi Safevî imparatorluğunu ortadan tamamen kaldırmak veya hiç olmazsa, topraklarından Şiîliği tasfiye etmek şeklinde görünmektedir. Amma, bu işi daha kolaylaştırmak için Orta-Asya ile Hindistan'daki Sünnî Türk devletleri ile İran'a karşı müşterek bir cephe kurmaya doğru ciddi bir teşebbüs yapılmadı. Osmanlılar İran tehlikesine karşı tek başlarına çıktılar ve bu ülkeye başlıca üç askeri sefer yaptılar. Fakat Şah Tahmasp müstemirren Osmanlı ordusu ile direkt olarak çarpışmaktan çekindi. İlk sefer hariç ki Bağdat ile Irak'ın bazı bölgelerinin fethiyle sonuçlandı, Osmanlılar bunlardan hakiki bir fayda elde edemediler. Öte yandan, insan ve malzeme bakımından verdikleri kayıp muazzam olmuş, 1555 Amasya barış anlaşması, Osmanlı Hükûmetinin Safevî İmparatorluğunu tamamen yok etmek siyasetinden vazgeçmesi sonucunu doğurmuştur. Mamafih bu anlaşma, Sünnî Türkleri çok öfkelenendiren Safevîlere has bazı dinî âdetleri, meselâ Hazreti Muhammed'in sahabelerinin teberrâ edilmesini kaldırdı. Bu anlaşma aynı zamanda yüzyıllık uzun ve acı bir mezhep düşmanlığından sonra iki kudretli müslüman devlet arasında, dostça ve samimi olmasa da, barışçı bir havanın ortaya gelmesine sebep oldu.

Osmanlı Hükûmetinin Orta-Asya'daki Türk devletleriyle münasebeti gayet sıkı ve samimî idi. Kırım Hanlığı son derece onların siyasi, ekonomik ve dinî nüfuzu ve kontrolü altında idi. Onlar, Kırım hükümdarlarını lüzüm olduğu zaman tayin veya azledebiliyor ve Hristiyan kuvvetler olan, Rusya, Avusturya, Lehistan ve Erdel'e karşı müessir bir şekilde kırbaç gibi kullanabiliyorlardı. Bu politika Osmanlıların Balkanlardaki ilerleyişlerine yardımcı oldu. Sünnî Şeybanî Özbek Hanlar, Şiî Safevîler ile daimî bir düşmanlıkta ve İran'a karşı yapılan her hangi bir umumî seferde Osmanlı İmparatorluğunun yanında olmaya hazırıldılar. Eğer Osmanlılar bu önemli noktayı görmezlikten geldiler ise, bu onların affedilemez bir hata işlediklerini ve eğer bunun ehemmiyetini küçümsediler ise onların plânlarındaki büyük noksanı göstermektedir. İran'ın Kuzey Doğusunda, buldukları mahalden istifade edilerek, İran'a müstakil bir baskı unsuru olarak kullanıldılar. Halbuki Safevî Hanedanını tarihten silmek planlarını bu çok daha kolaylaştırırdı. Orta-Asya'nın diğer devletleri — Kazan, Astırhan, ve Harzem Hanları, Şirvân Şah, Gilân, Nogay Han ve Bozkırım — hepsi Osmanlıların kuvvet ve prestijine hayran idiler. Onlar Osmanlılara karşı bir sempati ve dostluk hissi besliyorlardı. Aralarında bazan sefaret mübadeleleri ile mektuplaşmalar meydana geldi ve bazan da Osmanlılar ileriye gidip gerçekten onların menfaatlerini korumak ve yardım etmek istediler. Fakat onları doğrudan doğruya himayelerine almaya ciddi olarak teveccüh etmediler. Osmanlılar onların potensiyal askeri kuvvetlerini, Güney-Doğularındaki İranlılar veya Kuzeylerinde yeni doğmakta olan Rusya'nın kuvvetini kırmak için bir bayrak altına birleştirmediler. Astır Han'a 1563'de Türk

devletleriyle birlikte yapmayı tasarladıkları umumî sefer, bu yönde yine de dev bir adım sayılırdı. Fakat, maalesef, daha sonraki gelişmeler ve 1564 Malta seferi buna bir fırsat vermedi.

Osmanlı Hükûmetinin Araplara karşı olan politikası hem liberal hem bir istisna idi. Arap topraklarının büyük kısmı daha önceden Osmanlı hakimiyetine girmiş bulunuyordu; diğerleri ise, hemen sonra onları takip ettiler. Onlar, bu hakimiyete fazla mukavemet göstermedi; hattâ bazı durumlarda ise bunu bütün kalpleriyle kabul ettiler. Zira, onlar şu neticeye varmıştı ki Osmanlılar İslam âleminin lideri derecesine yükselmişlerdi. Bir çok durumlarda Osmanlılar, onların haklarını koruyup yardım edip içteki ve dıştaki düşmanlara karşı savunmak veya kendilerine imtiyaz tanımak suretiyle dinî görevlerini yerine getirdiler. Ahalilerini Şîî nüfuzundan kurtarmak ve Kızıl Deniz'in şeyhliklerine açılabilmesi için Bağdat ile Basra'nın Osmanlı imparatorluğuna ilhakı, Cezayir ve Libya ile Tunus'a mümkün oldukça yapılan yardımlar, Habeşistan'ın bir Portekiz üssü haline gelmesine mani olma teşebbüsleri ve Hicaz ile Filistin'e tanıdıkları özel dinî iktisadî ve idarî imtiyazlar bunun bir kaç örneğidir. Mamafih bir çok defa, Osmanlı Hükûmeti, müslüman Araplara her zaman ve her yerde yardım edemedi. Endülüsteki Müslümanları zâlim İspanyollarla başbaşa bırakmışlardı. Mağrib'deki müslümanların İspanyollara karşı başarı kazanmalarının tek sebebi Barbaros Hayreddin'in gönüllü şahsî gayretleri idi. Merkezî Hükûmetin yardımları gereken seviyeden hayli aşağıda kaldı. Neticede Tunus, Libya ve Habeşistan üzerindeki Türk hakimiyeti fazla sürmedi. Aden'in zorla Osmanlı topraklarına ilhakı ile buranın hâkimi Nahûde Ahmed'in idamı kötü neticeler doğurmuştu. Evet, Osmanlılar Arapların iktisadî felâketine sebep olmadılar; Arap tacirleri ve bunların ticaretleri Portekizlilerden çok daha önce ağır darbe yemişti. Amma, Arap ülkelerindeki idare sisteminde ciddi noksan ve eksiklikler de inkâr edilmez. Merkezî Hükûmet, kuvvet dengesi usulüne dayanır ve ekseriya tebealarına karşı zâlim, hâin, tebdirsiz ve idaresiz olan mültezim, memur ve valilere otorite ve bütün devlet işlerini devrederdi. İdaresizlikler yanına bir de eğitim sistemi, cihanşümul askerî eğitim veya muntazam bir ulaştırma sisteminin yokluğunu ilâve edecek olursak Arap müslümanları arasında bir güvensizlik hissi veya tatminsizlik havasının bulunduğu gerçeği ortaya çıkacaktır. Bunun içindir ki onların Osmanlılara olan bağlılık ve sempatileri gittikçe azalmaya başladı. Mısır ile Suriye'de ilk isyanlar Basra, Yemen, Lübnan, Aden, Fas ile Habeşistan'da bir siyasî istikrarsızlığın hükümü sürmesi işte bunun bir neticesi idi. Osmanlı Hükûmeti Arapları bir bayrak altına toplamak veya Türkleştirmek için hiç bir teşebbüste bulunmadı. Bu tutum, imparatorluğun daha sonraki günlerinde daha çok zararlı oldu ve çökmesinin önemli sebeplerinden birisini teşkil etti.

Portekizlilerin Kızıldeniz ile Hint Okyanusundaki gittikçe yoğunlaşan zararlı faaliyetleri neticesinde Hindistan, özellikle Gücerat müslümanlarının çağrısı,

Osmanlı devleti için Hindistan siyasetinde faal bir rol oynamaya fırsat vermişti. Böylece gelecek yüzyıllarda Avrupalıların taarruzlarına karşı İslam Âleminin menfaatlarını korumak için müşterek bir tedbir alınabilirdi. Bunun için harekete geçildi bile ki hepsi küçük ve büyük hepsi altı seferden ibaret bir sıra deniz seferleri, bu yöne doğru tertiplendi. Fakat, 1538 senesindeki Hadım Süleyman Paşa'nın önemli Hind-Seferi hariç diğerleri, ya beceriksizliğe kurban gitti ya da çok az önem taşıyorlardı. 1538 seferi de Amiral Süleyman Paşa'nın yarattığı gayri müsait durumdan dolayı başarısız oldu. Gücerat hükümdarı ve yerli Hint müslümanları, ki daha önce Portekizlileri Hindistan toprağından söküp atmak için Osmanlılar ile yek dil ve yek cihet olup savaşmaya kararlı idiler, Türk amiralinin aşırı sert hareketi ve idaresizliğinden dolayı kendilerine düşman oluverdiler. Şüphesiz, Kanunî Sultan Süleyman Hindistan'ın umumî bir işgalini tasarlamıştı. Maksadı sadece Portekizlileri Hindistan'dan kovmaktır. Fakat, o bölgede meydana gelen gayri müsait vaziyet onu sadece Kızıl-Deniz meseleleriyle alâkadar olmaya mecbur etti. Aden'in yeniden ele geçirilmesi ve Hürmüzü Portekizlilerin elinden kurtarma çabası işte bu yüzden harcanmıştı. Fakat, sonraki teşebbüslerin hepsi beyhude oldu. Hindistan seferlerinin son kademesinde yani 1550 yıllarında Hindistan'a olağanüstü bir sefer yapılması düşünülmüştü. Eğer bu plan gerçekten vuku bulmuş olsaydı, Hint Okyanusundaki olayların akışı, şüphesiz tamamen başka bir yönde olabilirdi. Bu, Osmanlıların Hindistan tehlikesi ile ne kadar çok yakından ilgilendiklerini de gösterebilirdi. Fakat, Yemen'de çıkan karışıklık ve Garp'taki gelişmeler yüzünden bu plan da suya düştü. Şurası muhakkak ki, Kanunî Sultan Süleyman ilk olarak, Portekizlilerin Hint-Okyanusunda hüküm sürmesi pahasına bile olsa, müslümanların ticaret ve hac yolunun selâmetiyle ilgilieniyordu. Osmanlı İmparatorluğu ekonomisinin Hint-Okyanusu ile Kızıl-Deniz ticaretine çok daha az dayanması gerçeği Kanunî'yi İslam âleminin daha geniş menfaatları ve daha sonra Avrupalıların o bölgedeki tehlikeli faaliyetlerini göz önüne almaya fırsat vermedi. O buralarda daha faal bir rol oynamaktan uzak kaldı. Keza Osmanlılar, Güney-Doğu Asya, hususiyile Batı Endonezya ile Açe'de daha az müessir bir rol oynadılar. Halbuki, buralarda kendilerinin yayılması için daha cazibeli şartlar mevcuttu. Kanunî Sultan Süleyman devrinin sonlarına doğru, Uzak Şarkta bulunan müslüman devletleri Açe ile daha geniş işbirliği ve yakın dostluk fırsatı temin edildi. Osmanlılar Açelilere daha faal bir şekilde yardım edebilseydi ve o tarafın müslüman devletleri arasında bir birlik kurulabilseydi, Portekizlileri Güney-Doğu Asya'dan dahi atmak mümkün olabilirdi. Ancak, Kanunî Sultan Süleyman devrinde hiç bir resmi yardım yapılmadı. Sık sık bahsedilen Sumatra Seferi dahi, ki Sultan Selim II devrinde tasarlanmıştı, Yemen'e yön değiştirmesi yüzünden gerçekleştirilmedi. Müteakip askerî yardım deryada bir damla sudan ibaret kaldı. Ri-

vâyet edildiği gibi Osmanlılar, 1568 yılında Güney-Doğu Asya işlerine ciddi bir şekilde teveccüh ettiler. Bu tarihte ise Sultan Selim II, Mısır Beylerbeyine Akdeniz ile Kızıldenizi birbirine bağlamak üzere Süveys'ten bir kanal kazdırması için bir plan hazırlanması talimatını vermişti¹. Ve 1570'e doğru deniz stratejisiindeki ehemmiyetin yeni yeni ortaya çıkışı bakımından, Osmanlıların Akdeniz'e olan teveccühünde açık bir değişme kaydedildi². Fakat, artık çok geç olmuştu. Osmanlı devletinin çöküşü başlamıştı. Böyle bir dev proje için büyük masraf ve daha kudretli bir kara ve deniz kuvvetine ihtiyac vardı ki artık bunların temini zordu. Böylece, Osmanlıların Hindistan ve Güney-Doğu Asya siyaseti başlıca iki sebepten dolayı gereken seviyeden hayli aşağıda kaldı. Birincisi, Hint-Okyanusu baharat ticaretine ekonomilerinin çok az dayanması, ikincisi ise, imparatorluklarının çöküşü. Önce onlar, Hint denizini Batılıların elinde bulunması sebepleri arasında İslam ülkelerinde bıraktıkları tahripkâr dinî ve siyasî tutumlarının tesirlerini değerlendirmekten uzak kaldılar. Sonra bu yanlış politikalarının farkına vardılar ise de artık çok geç olmuştu. Deniz stratejisi ile ilgili başka bir önemli noktayı da görmezlikten geldiler. Önemli bir saha yani Atlantik, batılı kuvvetler için tamamen serbest bırakılmıştı. A. J. Toynbee diyor ki: «Osmanlılar kendi varlıklarını Batı Akdeniz'de o tarihten 30 sene önce hissettirebilseydiler, hem Gırnata'yı kurtarmış ve hem de Amerika'nın İspanyollar tarafından keşfini durdurmuş olabilirlerdi³».

Tabii, bizim şunu ümit etmemiz de biraz hayalî olacaktır ki Osmanlı imparatorluğu politikası hem Batı hem Doğu'da aynı derecede başarı kazansın. Hele hele İmparatorluğun bin bir iç ve dış güçlüklerini düşünsek bu daha iyi anlaşılır. Hudutları Kuzey'de Nicni Novogorad, Güney'de Somali'ye kadar uzanan bir imparatorlukta hükümdarların Erdel'deki taht kavgalarını halletmesi, Trabulusgarb'a takviye kuvveti göndermesi, Batı Sumatra'daki Açe'nin müslüman hükümdarıyla temasa geçmesi, Kırım tatarlarının sınırlarını geçmesini durdurması, Kudüs'teki büyük caminin temizliğine bakması, alelâde bir sipahiye tımar vermesi, Kahire'deki zina gibi bir şer'i davada hüküm etmesi veya İstanbul'da vuku bulan küçük bir hırsızlık vakasına el koyması mecburiyeti düşünülürse, her alanda başarı sağlamanın ne kadar güç olduğu kolayca ortaya çıkar. Osmanlı İmparatorluğu için iki cephede, Batı ve Doğu'da aynı şekilde muvaffak olmak imkânsızdı. İran'ın Doğu'daki mevcudiyeti Kanunî'nin Batı'ya karşı tertiplenen askerî seferlerine engel teşkil ediyordu. Keza, Habsburg İmparatorluğunun günden güne büyüme ve kuvvetlenmesi Osmanlı İmparatorluğu için bir tehlike teşkil ediyordu. Kanunî Sultan Süleyman için iki alternatif kalıyordu: İran ile olan bütün ihtilâfları bir

1 Uzunçarşılı, İ. H., «Osmanlı Tarihi» III/I s. 31-33.

2 Allen, W.E.D., «Problems of Turkish Power», s. 30.

3 Toynbee, A.J. «A study of History», II, s. 444.

yana bırakıp bir çeşit uzlaşma yapmak suretiyle Batı'ya dikkatini çevirmesi. Bu suretle Avrupa'nın daha geniş bir kısmı üzerine Türk hakimiyeti fikri gerçekleştirilebilir ve Viyana, Malta ve Rusya'ya yapılan seferler konusunda daha parlak neticeler elde edilebilirdi. Bu hareketleri İspanya-Almanya İmparatorluğu, Papa, Venedikliler ile Portekizlilerin askeri ve siyasi gücünü daha da zayıflatabilir ve Batılı Hıristiyan devletleri üzerinde Osmanlı hakimiyetinin ömrü daha da uzun zaman devam edebilirdi. Nitekim Avrupa, gayrimüstecanis milletlerden müteşekkil ve büyük kısmı Hıristiyan dinine mensupdu. Müftü Ali Cemali'nin fetvası ile Kanunî Sultan Süleyman'ın liberal politikası karşısında İslâmiyete zorla çevrilmeleri imkânsızdı. Avrupa'nın fethi için üst üste çaba sarf etmek akıllı bir siyaset sayılmazdı. Zira, Türklerle hiç bir şeyi müşterek olmayan, üstelik dinî ve siyasi bakımından kendilerine düşman ve üzerlerinde hakimiyet kurmak daima büyük bir problem olan Avrupa milletlerinin, aradaki bağın zayıflaması üzerine Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmaları mukadderdi. Bu türlü Avrupa politikası, imparatorluğun siyasi varlığı için istikrarlı bir zemin teşkil etmezdi.

Öte yandan, diğer bir alternatif olarak, Osmanlı yayılışı Batı'da Tuna nehrinde durdurulabilir ve Doğu'ya daha çok önem verilebilirdi. Bu istikamette İran tehlikesi hariç, Osmanlı hudutlarının yayılışı için daha müsait şartlar bulunuyordu ve aynı zamanda, Pan-İslamizm fikri de gerçekleştirilebilirdi. Batı'daki insan ve malzeme bakımından çok pahalıya mal olan askeri projelerinden kurtulduktan sonra Kanunî Sultan Süleyman için, Osmanlı imparatorluğunun dinî birliğini daima tehdit edici bir mahiyete sahip Safevî tehlikesini İran'dan silmek kolay olacaktı. Böylece, Orta-Asya'daki Türkler ile daha sıkı ve yakın işbirliği kurmak, Araplara karşı daha dirayetli bir siyaset takip etmek ve Hint Okyanusunda Açe'ye kadar müessir bir rol oynamak mümkün olabilirdi. Üstelik, Osmanlı İmparatorluğunun temeli böylece daha istikrarlı ve gerçekçi hatlar üzerine atılabilirdi. Bu şekilde sağlanan müslüman dayanışması tarihin istikametini değiştirir, dünya siyasetinde müslüman hakimiyetini gelecek yüzyıllar için sağlamlaştırırdı. Osmanlı bayrağı altında Onaltıncı asır, özellikle Muhteşem Süleyman devrinde İslam birliğinin gerçekleşmemesinin bir diğer sebebi de, İslam âleminde muhtelif devletlerin karşılıklı eşitlik ve haklara hürmet esası dâhilinde ortak bir teşebbüse geçme örneğinin âdetâ hiç bulunmamasıdır. Devlet hudutları açıkça tarif veyahut tesbit edilmiş değildi ve en kuvvetli devletler, geçmişteki devletlerin papaçlarına ayak uydurup daha geniş bir imparatorluk kurmak hâvesinde idiler. Birçok devletlerin ticarî rakabetini de göz önüne alırsak hiç şaşmaya lüzum yok ki kuvvetlilere daima şüpheli gözle bakılırdı. İşte bu sebebdendir ki Osmanlılar tarafından Batılı Hıristiyanlara karşı genel ve müşterek bir dinî sefer açılması için dirayetli gayret gösterilememiştir.